

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 MAART
1940

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

15e JAARGANG
Nº 3

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Zooals op de Jaarvergadering van 30 Januari reeds werd medegedeeld, heeft Mr. H. Waller met ingang van 1 Januari 1940 het voorzitterschap en tevens het bestuurslidmaatschap neergelegd. Volgens art. 5 van het Huishoudelijk Reglement zal het oudste bestuurslid, Dr. W. A. F. Bannier, voorloopig als voorzitter optreden.

In dezelfde vergadering werd de heer M. N. Acket tot bestuurslid gekozen.

HET BEURTVEER VAN UTRECHT NAAR DEN HAAG.

Hoe werden vroeger goederen en personen van Bisschopsstad naar Hofstad vervoerd?

In ons waterrijke land was het schip reeds vroeg een belangrijk vervoermiddel. Reeds in de zestiende eeuw waren er hier en daar in Holland vaste verbindingen te water. De oorsprong van deze beurtveren is te vinden in de behoefte, welke zich alom openbaarde, van een goede en geregelde communicatie. De besturen van twee gemeenten kwamen op het denkbeeld om aan bepaalde personen het uitsluitende recht te verleen tot vervoer van goederen en personen. De schippers werden door de besturen aangesteld, en kregen tevens een instructie, waarbij in het bijzonder werden aangewezen: de tijden waarop zij moesten laden en lossen, de dagen van vertrek, de plaatsen van afvaart en aankomst, de gemeenten welke bepaaldelijk en uitsluitend op de reis moesten worden aangedaan, het maximum der vrachtprijzen, enz.

Oorspronkelijk moesten de reizigers van Utrecht naar den Haag „overstappen” te Leiden. Omtrent 1620 bestond er reeds een geregelde beurtveer tusschen Utrecht en Leiden, en het veer van Leiden op den Haag is van nog oudere datum. De eerste maal dat wij een schipper van Utrecht naar den Haag genoemd vinden is 1645. In het Utrechtsch gemeentearchief bevindt zich een verzoekschrift, waaruit blijkt, dat in Juni van dat jaar Henrick Petersz., marktschipper van Utrecht op Delft en den Haag aan heeren Burgemeesteren van Utrecht verzoekt, dat het vierde Rotterdamsche marktschip niet Dinsdag maar Woensdag zou

mogen varen. Op het verzoek werd welwillend beslist. In ieder geval was er in dat jaar nog geen sprake van een veer tusschen Utrecht en den Haag. Er is alleen een schipper uit Utrecht, die vaart op Delft, en goederen en personen meeneemt naar den Haag. Wel zijn door de Haagsche overheid twee schippers aangesteld op Utrecht. Dit blijkt uit een brief van de Utrechtsche overheid van 13 Juli 1647, aan de heeren Burgemeesters van den Haag, die aangesproken worden met „Ed, Erentfeste, Wyse, Voorsienige, seer Discrete Heeren, goede Vrunden ende Naebuyren”. Hierin werd medegedeeld, dat tot meerder gerief van reizende lieden en andere lieden de Utrechtsche burgemeesteren het plan hebben, tusschen den Haag en Utrecht, naast de twee door den Haag aangestelde schuitenvoerders, bij provisie een van hun burgers aan te stellen om met „gelijke schuyt te varen”. Verzocht wordt aan de Haagsche burgemeesters, hun schuitenvoerders te bevelen ten overstaan van de Utrechtsche gecommiteerden te overleggen aangaande de afvaart van de drie schuiten.

Daarop antwoordden de Haagsche burgemeesters op hun beurt aan hunne goede vrienden en naburen. De winsten van de Haagsche schippers zijn zóó sober, dat zij daarop met hun vrouwen en kinderen kwalijk kunnen leven. Het plan van Utrecht om een schipper te benoemen zal de Haagsche schippers „strecken tot haere totale ruine, te meer nadien niet heel langh geleden bij Uw Ed is gestelt een schipper varende van Uw Ed. Stadt op Delft, die mede compt op den Haghe, ende aldaer brengt en halet alderande vrachten, coffers, brieven en anders”. Dit doet reeds groote afbreuk aan de Haagsche schippers op Utrecht, redenen waarom de Haagsche burgemeesters het geraden zullen vinden met het stellen van een derden schipper op het voorzegde veer alsnog te wachten. Van eenig overleg wil men in den Haag zelfs niets weten. Over deze aangelegenheid worden verschillende brieven gewisseld.

Geen der voorstellen heeft succes. Integendeel, in 1649 neemt de vroedschap van de stad Utrecht het besluit tot een boycot van de Haagsche schippers. Zij verbood aan alle Haagsche schippers, op een boete van 25 gulden, eenige goederen, pakken, brieven, andere vracht of personen te laden, en autoriseerden de letterdienaars en de boden van de stad Utrecht de Haagsche schuiten te visiteeren. De strijd tusschen den Haag en Utrecht was in vollen gang. Het Haagsche veer was het oudste; Utrecht richtte een „tegenveer” op, den Haag wilde daar geen rekening mede houden, en Utrecht ging over tot de boycot. Deze toestand was voor den Haag zeer onaangenaam, en van die stad ging dan ook de eerste poging uit om tot een regeling te komen.

In Juli 1650 is men zoo ver, dat er een provisioneel accoord gereed is, en op 16 Juli 1651 deelt Utrecht aan den Haag mede, dat de conditiën voorgeslagen tot accomdatie van differenten

aangaande het schuitenveer tusschen Utrecht en den Haag haar goedkeuring kunnen hebben „ende souden genegen syn deselve provisioneel aen te nemen”. Uit de resolutiën van de vroedschap van de stad Utrecht van 11 Augustus blijkt, dat de eene Haagsche schuit zal varen 's Maandags van den Haag en 's Woensdags van Utrecht, de andere Haagsche schuit des Donderdags uit den Haag, en Zaterdag van Utrecht, en de Utrechtsche schuit Donderdags van Utrecht en Zaterdag uit den Haag.

De nu volgende jaren verloop rustig. Af en toe wordt door een der overheden een nieuwe schipper aangesteld, maar moeilijkheden zijn er niet meer; eerst in het begin van de negentiende eeuw komt er een geheel nieuw reglement. In 1808 stelden Burgemeesters van den Haag en Utrecht een order en instructie op voor het veer voor de Schippers der vrachtschuiten. In de ordonantie werden de schippers aangespoord tot de grootste spoed, terwijl zij in ieder geval moesten zorgen, dat zij niet later dan acht uur 's morgens in den Haag en zeven uur in Utrecht waren. Op overmacht, namelijk „wanneer wind of weder, laag water, of andere byzondere toevallen de voorgeschreven aankomst mogten hebben vertraagd”, konden zij een beroep doen. De passagiers dienden met alle attentie behandeld te worden, en de schippers en knechten werden „wel ernstig verboden, op het Veer te zweeren, vloeken of oneerlijk te spreken, of ook eenig dobbel of kaartspel te spelen, eenig gekijf tegen eikander te maken of elkanderen kwalijk te bejegenen”. Dronkenschap werd eveneens streng gestraft.

De vrachtlĳst voor het veer van den Haag op Utrecht — voor ieder veer waren er vastgestelde vrachtlĳsten —, dateerende uit 1808, begon met: aardakers (als aardappelen) en eindigde met: zwartsel, een dozijn vaatjes. Het hoogste tarief noteerde een Fransche wagen of halve kapwagen met zijn toebehooren, namelijk f 8.— en een koets met haar toebehooren f 10.—. Van hetzelfde jaar dateert een vrachtlĳst voor het vervoeren van passagiers. Een afgehuurde schuit vice versa kostte f 29.—. Een exemplaar van dit tarief diende in de roef gehangen te worden.

Zoo voeren de schepen tusschen Utrecht en den Haag. Tegen de diligence kon het „oude” vervoermiddel het nog wel opnemen. Geheel anders werd de toestand, toen de Spoorwegen steeds meer het land doorkruisten. De tijd van de trekschuit raakte voorbij. In 1880 werden door de Wet Openbare Vervoermiddelen de beurtveren officieel afgeschafte. Maar wie de Utrechtsche Provinciale Almanakken, ook die van 1880, opslaat, zal zien dat er nog regelmatig „beurtschippers” voeren en nog varen van Biscopstad naar Hofstad, zooals dat óók eeuwen geleden het geval was. Alleen vervoeren zij geen personen meer!

's-Gravenhage.

Mr. J. M. FUCHS.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Stichtsche kil uit den ijstijd. — In *de Natuur* (LIX-1939, blz. 196—197) beschreef de heer J. van Galen „een stichtsch kil of beekje uit de ijstijd”, een door hem in de zandgroeve bij Bosch en Duin waargenomen overblijfsel van een smeltwaterbeekje. Deze killen worden in ons land zeer zelden opgemerkt. Het opstel wordt door een instructieve doorsnede-foto en een paar schetsteekeningen verduidelijkt. Volgens den schr. bevestigt deze zeldzame vondst de door geologen verdedigde opvatting, dat de Stichtsche zandgronden „onder invloed van een nabij landijs ge- en vervormd zijn”.

„Algemeen wordt aangenomen dat in Nederland slechts één keer landijs gekomen is en wel gedurende het tweede deel van den Saale-ijstijd. Dit stelt men op omstreeks 170.000 jaren geleden. Het kil moet ongeveer een eeuw vóór de grootste uitbreiding van het landijs ontstaan zijn, en na een jaar weer overdekt door nieuwe zanden en grintlagen. Deze hebben het bevaard tegen latere vernielende invloeden, welke van alle kanten dreigden.”

Een Corsicaansche vrijheidsheld te Utrecht. — In *„Historie in woord en beeld”* (I-1939, blz. 148—151) herinnerde de heer Fr. de Witt Huberts aan het bezoek van Pasquale Paoli aan ons land in Augustus—September 1769.

Paoli (geb. 1725, gest. 1807) was, na de militaire school te Napels te hebben doorlopen, tot generaal en aanvoerder der opstandige Corsicanen, die voor de onafhankelijkheid van Corsica vochten, gekozen. Hij wist de Genuezen, die sedert de 13de eeuw

meesters van het eiland waren, op enkele kustplaatsen na, geheel te verdrijven. In 1768 verkocht Genua zijn aanspraken op Corsica echter aan Frankrijk, in het volgend jaar moest Paoli voor het gezonden Fransche leger wijken. Hij verliet het eiland den 16den Juni 1769 en bereikte na een tocht door Italië, Zwitserland en Duitschland in het laatst van Augustus d.a.v. ons land. Overal werd de baneling met onderscheiding behandeld en als vrijheidsheld gehuldigd, zelfs een paar maal aan het stadhoudelijk hof ontvangen.

In zijn opstel bepaalt De Witt Huberts zich tot een beschrijving van Paoli's bezoek aan Amsterdam, waarom hier als aanvulling het verslag van zijn verblijf te Utrecht wordt gegeven, dat aan de Utrechtsche courant van den 28sten Augustus 1769 is ontleend.

„In onze courant van verleden Vrijdag meldeden wij het arrivement alhier incognito van een zeer beruchten vreemdeling. Dit konden wij slechts in enige exemplaren melden, vermits zijne excellentie verlangde gantsch onbekend te blijven. Die beruchte vreemdeling was de alom beroemde verdediger der schier verkregen, doch door de adoptie en magt van Vrankrijk geterasseerde vrijheid der heldhafte Corsise natie; wij menen den beruchten Pascal Paoli, die Donderdag voormiddag laetst van Nijmegen alhier gearriveert en geloogerd was bij sieur Oblet in 't Nieuw kasteel van Antwerpen. Zijn exc. was verzeld van den beruchten graef Gentili en den abt Serevisso, met hem als secretaris reizende, gelijk ook van den Hanoversen baron Groothaus. Na gedineert te hebben bezichtigde zijne exc. den beroemden lusthof Zijdebalen en

de Zijdefabriek aldaer, bij welke gelegenheid vele lieden van onderscheiden stand 't genoeg hadden dien groten man te zien. Van daer deed zijne exc. een tour langs de Maliebaen en de nieuwe Plantasie der verlenging van de perspectiven van dezelve en van hare lanen, en bezichtigde vervolgens de aanzienlijkste huizen dezer stad. Vrijdag hield zijne exc. des voormiddags zijne kamer en trad enkel uit, om de keurige verzameling der natuurlijke zeldzaamheden van den apothecar Juliaans te zien, en besteedde aen de beschouwing van dezelve meer dan 2 uren. Na het diné ontving zijne exc. de visite van verscheide lieden van rang, wier begeerte om hem te zien hij voldeed door zich met een ieder in discours in te laten en hen door zijne affabiliteit en edelhafte conversatie te frappeeren. Hierna bezichtigde zijne exc. den Hortus medicus, de Anatomie en het nieuwe huis der bekende Fundatie van wijlen mevrouwe de barones douarière van Renswoude. Ten half 8 uren gisteren morgen vertrok zijne exc. naer Amsterdam in een jacht, om de aanzienlyke lustplaatsen van Maersen, Breukelen en Loenen te bezichtigen, door wier bezitteren aen die beroemde personadie de keurigste vruchten en ververschingen gepresenteerd wierden en zo geëmpresseerde nodigingen geschieden, dat zijne exc. met aendoening betuigde ten uitersten gefrappeerd te zijn over de blijken der achting, welke hij ontving te midden in een Eden of Tempe van een gelukkig volk, 't geen de rijke vruchten zijner duurgekochte vrijheid in een ongestoorde rust geniet. Van Loenen, werwaerds zijn exc. met de heren van zijn gezelschap van Nieuwersluis een tour in rijtuigen gedaen had, in 't jacht terugkomende, was de toevloed van

menschen aldaer ongemeen groot, gelijk zij in alle dorpen geweest was, en bleef een ieder aengedaen van verrukking over de achtbaerheid, affabiliteit en betuigingen van dien held, welke zijne reize voortzette en in 't jacht zijn middagmael hield met blijken van een bijzonder genoeg over 't geen hij te Utrecht en in het Eden der Vecht gezien en ondervonden had."

Tot de vele Nederlanders, die met de voor hun vrijheid strijdende Corsicanen sympathiseerden, behoorde ook Belle van Zuylen, de latere mevrouw de Charrière, zooals uit de briefwisseling met haar vriend Constant d'Hermenches (*Lettres ... publiées par Ph. Godet. 2me éd. Paris, 1909*) blijkt. Toen haar Zwitsersche vriend, die den krijgsdienst der Republiek voor dien van Frankrijk vewisseld had, als kolonel-commandant van het regiment Jenner aangewezen was, om de Corsicanen te onderwerpen, schreef zij hem zelfs: mijn goede wenschen gelden U, maar niet Uwe soldaten. Haar geestdrift voor Paoli was echter sterk geluwd, nadat hij zijn landgenooten in den steek gelaten had.

In haar brief, den 18den September 1769 uit Zuilen aan D'Hermenches te Bastia op Corsica geschreven, gaf Belle verslag van de houding der Utrechtenaren en den indruk dien Paoli bij hun had achtergelaten: „On a fait à Paoli dans notre ville d'assez sottes questions, de sots discours et de ridicules honneurs dont il était embarrassé. Deux de mes amis, qui ont causé avec lui, ne lui ont trouvé rien de frappant dans la figure, la physionomie et la conversation, mais tout était bien." E.

Het huis Te Nesse. — In „*de Nederlandsche leeuw*” (LVII-1939, kol.

532—550) publiceerde de heer W. J. J. C. Bijleveld een opstel o.d.t. „Van heereboer tot rijksgraaf in drie kwart eeuw, de familie Van der Nat”, dat uitvoerige gegevens brengt over het geslacht, dat van 1614 tot 1747 het voormalig huis Te Nesse onder Linschoten heeft bezeten en ook meermalen heeft bewoond. Het was in 1614 „met boerderij en ruim 52 morgen een prachtig bezit, dat alleen aan fruit jaarlijks 400 gulden opbracht”. Het opstel geeft aanvullende bijzonderheden over de aanvankelijk schatrijke familie, waarover de heer B. reeds in het Jaarboekje 1939 (blz. 165—172) korte mededeelingen deed. Financieele achteruitgang, volgens den schr. een gevolg van tegenslag in het vee- en landbedrijf en van politieke wanverhoudingen, dwong de ongetrouwd gebleven laatste eigenaar in 1747 zijne bezitting aan zijne leenheeren, de Staten van Holland, op te dragen. Het aanbod werd aanvaard en op 21 Januari 1748 werd de koop voor notaris mr. Jacob Smit te Utrecht gesloten. De Staten bestemden Te Nesse voor verbetering der Hollandsche waterlinie, doch vergunden den bewoner en zijn zuster er te blijven wonen. Nadat rijksgraaf Leonard den 15 Juli 1756 de oogden had gesloten, nam zijn zuster de liquidatie echter met spoed ter hand. In 1757 werd het mooie huis op last der Staten gesloopt.

E.

De stichter van Bruntenhof. — In het bovengenoemd opstel over de familie Van der Nat deed de heer B. ook mededeelingen over mr. Frederick Brunt, die getuige was bij het huwelijk van zijn achterneef sinjeur Dirc van der Nat met joncfrou Jo-

hanna van Duvelandt, dat 17 April 1608 te Leiden werd voltrokken. Door deze verbintenis kwam het goed Te Nesse, als erfdeel, in 1614 in het bezit der Van der Nats.

Mr. Frederick Brunt, schreef de heer B., „was een merkwaardig man, wiens naam nog heden voortleeft in zijne pieuse stichting binnen Utrecht, doch tevergeefs zal men naar hem en zijn afkomst in de vaderlandsche literatuur zoeken. Hij bezat vele vaste goederen in Almkerk e.o. en stelde groot belang in bedijkingen op de Zuid-Hollandsche eilanden, waarin hij deelgenoot was, zooals Klaaswaal, Cromstrijen enz. Des zomers had hij zijn verblijf in Rijswijk, des winters op Lepenburg aan de Vest op het eind der Brigittenstraat in Utrecht; op dat terrein stichtte hij de z.g. Bruntkameren, 16 in getal, bij testament van 1621. Helaas is hij niet in stad overleden, doch vermoedelijk in Rijswijk, waar zijn dood onvindbaar is. Ook het archief zijner stichting bevat geen gegevens over zijn sterven, noch over zijn geslacht. Behalve een ongehuwde zuster, Christina Brunt, die hij overleefde, had hij twee zusters, de vrouw van Dirc van Opmeer te Leiden, en de vrouw van Lambrecht van der Horst. Hij moet in 1625 gestorven zijn, de boedelscheiding vond 26 Februari 1626 plaats”.

Bij testament was bepaald, dat Cornelis van der Hooch, schoonzoon van zijn oomzegger Andries van der Horst, als regent der stichting zou optreden. Het groote huis op Lepenburg kwam aan de erven Van der Nat, waar in 1665 nog vier dochters van Cornelis van der Nat (1609—1648) woonden.

E.

Nicolaas Beets te Utrecht. — Van bevoegde zijde werd ons medegedeeld, dat bij de nationale viering van Beets' zeventigsten verjaardag (zie Nov. aflevering van dit blad, blz. 83) niet de Heer M. W. Petri directeur was

van de Muziekschool van de Mij. tot bevordering van Toonkunst. De Heer Petri heeft deze functie niet bekleed. Directeur was destijds Richard Hol, de voorganger van Johan Wagenaar.

BOEKAANKONDIGINGEN.

Willibrordiana 1939. VII. — Het Willibrordnummer van De Gemeenschap (November 1939) wordt geopend door een artikel van *Anton van Duinkerken* over *Sint Willibrord en de natie* (blz. 529—542), waarin stelling wordt genomen tegen degenen, die de vrije Friezen en Saksen te goed achten voor het geloof, dat Willibrord bracht. Deze vijandige gezindheid ten opzichte der oude geloofsverkondigers heeft overigens een lange traditie achter zich, zij het in meer theologischen zin. Mag men aannemen, dat Willibrord germaansche aangeborenheden zooveel doenlijk eerbiedigde, tegelijk is er reden te vermoeden, dat hij in het land der Friezen menig gebruik invoerde, dat hij bij de Angelsaksers en de Franken had bewonderd en evenzeer, dat hij den germaanschen veel-godendienst geen goed hart heeft toegedragen; in dit laatste opzicht „liet hij zich liever kennen als een radicaal tegenstander dan dat hij een compromis van de katholieke leer met de heidensche overleveringen duldde”.

Jan Engelman maakte (blz. 543—546) eenige opmerkingen over *Sint Willibrord in beeld* naar aanleiding van de prijsvraag uitgeschreven voor het utrechtsche monument. Zooals men weet is kort geleden het besluit gevallen „den paardrijdenden cleric van Albert Termote” te plaatsen op den verkeerscirkel bij het Janskerkhof.

In *St. Maarten en St. Willibrord* (blz. 547—557) wordt door *G. Vos de Wael* over beide heiligen het een en ander medegedeeld en aangeduid wat zij voor hun tijd en voor „hun heidenen” beteekend hebben.

In hetzelfde nummer geeft *A. v(an) D(uinkerken)* nog eenige aantekeningen (blz. 572—576) over de Willibrord-spelen van Engelman, Luc van Hoek en A. J. D. van Oosten, waarin hij bepaalde kwaliteiten zeer wel waardeeren kan.

De leidsche hoogleeraar *Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink* publiceerde een artikel over *Willibrord* in *Stemmen des Tijds* (October 1939, blz. 652—672). Zonder bepaald een levensbeschrijving te zijn, geeft het een overzicht van Willibrords werkzaamheid. In zijn samenvatting legt de schrijver den nadruk op het pionierswerk van den geloofsverkondiger. De mededeeling, dat *Amandus* de eerste bisschop van Maastricht (647—649) was, ziet bijna drie eeuwen limburgsch christendom over het hoofd. Ook is het niet juist Willibrord te houden voor den titelheilige van de metropolitane kerk van het aartsbisdom Utrecht. Deze kerk is aan *St. Catharina* gewijd.

Het zal zeer velen verheugen, dat *Prof. Dr. J. W. Aalders* de voortrefte-

lijke rede „*Willibrord en het heden*”, door hem op 7 November 1939 in den Dom gehouden, heeft doen afdrukken in het Decemбернаummer van dezelfde *Stemmen des Tijds* (blz. 835—843). Zoo werd voor een gedeelte en op zekere wijze tegemoet gekomen aan den hier en daar gehoorde wensch, dat de drie voordrachten van de nationale herdenking in een bundeltje vereenigd het licht mochten hebben gezien. Bij herlezing wordt men opnieuw gegrepen door de sterkende, zinvolle gedachten, door Prof. Aalders in zoo harmonischen vorm uitgesproken.

Het is een wat poover kleed, waarin Dr. W. J. A. Visser zijn beschouwing *De H. Willibrordus* deed verschijnen, in den ondertitel voorzichtig en bescheiden als „proeve eener karakterschets” aangeduid. (Fa. Wilhelm van Eupen, Eindhoven, 16 blz.). Zij zal tevens afgedrukt worden of is wellicht reeds afgedrukt in het jaarboek van het St. Joris- en St. Catharinalyceum te Eindhoven. Het komt mij voor, dat de schrijver er vrijwel in geslaagd is, er een aanvaardbare voorstelling van te geven, wat voor een man Willibrord nu eigenlijk geweest is. Men kan op eenige punten met Dr. Visser van meening verschillen over diens conclusies uit bepaalde historische feiten, in het algemeen leest men zijn studie met ingenomenheid.

Tenslotte: het opstel *Willibrord* van Dr. K. Heeringa in *Bijdragen voor*

Vaderlandsche geschiedenis en Oudheidkunde 1939, blz. 1—22. Ofschoon het artikel vrij vroeg in het Willibrordjaar is verschenen, werd de aankondiging er van telkens verschoven, omdat ondergeteekende er niet goed raad mee wist. Evenals in andere schrifturen van denzelfden auteur komt ook hier diens streven of behoefte naar voren, om verhoudingen en gebeurtenissen uit het verleden zoo klein en nuchter mogelijk voor te stellen. Tegenover hooggestemde, maar niet op realia berustende voorstellingen heeft deze houding ongetwijfeld haar groote verdienste en kan zij zuiverend werken, maar waar zij vooropgesteld wordt, loopt zij gevaar aan de fouten van haar voortreffelijkheid te lijden. Dr. Heeringa's beschouwingen over het „bisdóm” in Willibrords tijd, over het Friesland van die dagen zijn zeker het lezen waard, zij vereischen echter tevens meermalen het herlezen, vóór men eigenlijk begrijpt wat de schrijver bedoelt of... kan bedoelen. Niet de humor van sommige passages — al te zeldzaam in de officieele wetenschap —, maar eerder de dikwijls aangeslagen ironische toon (of versta ik het verkeerd?) is het, die het begrip bemoeilijkt. Aan het gevaar onze vroeg-middeleeuwsche toestanden naar latere voorstellingen te kleuren is Dr. Heeringa wel ontkomen, maar of zijn opvattingen nu niet een subjectieven inslag hebben gekregen, is een vraag, die zijn studie toch wel oproept.

J. W. C. VAN CAMPEN.